

## סקירות תרבות

## אל-טייב סאלח — רקוויאם לסופר סודאני

רבותי, שבת י אל משפחתי לאחר היעדרות ממושכת, ליתר דיוק שבע שנים שבמהלכן למדתי באירופה. למדתי הרבה ונעלם ממני הרבה, אבל זה כבר סיפור אחר (סאלח 1969: 5).<sup>1</sup>

הסופר הסודאני הנודע אל-טייב סאלח (1928-2009) נחשב, במידה רבה של צדק, ליוצר המייצג יותר מכל סופר אחר את הספרות הסודאנית המודרנית. תופעה זו, של יוצר אחד המסמל את הספרות של מדינתו, איננה אופיינית אך ורק לסודאן. לעתים קרובות 'סופרים לאומיים' אלו זכו במעמדם המיוחד בזכות יצירה גדולה אחת. אל-טייב סאלח והרומן שלו 'עונת ההגירה אל הצפון' (מנס אל-הג'רה אלא אל-שמאל, 1966),<sup>2</sup> דומים בכך לסופר הקולומביאני גבריאל גרסיה מארקס (נולד 1928) ולרומן שלו מאה שנים של בדידות (1967). עם זאת, יש לציין שלצדו של אל-טייב סאלח עומדים יוצרים סודאנים נוספים, יוצרים שחשיבותם בהתפתחותה של הספרות הסודאנית המודרנית רבה, הגם שלא הצליחו לפרוץ לתודעתם של קהל הקוראים והמבקרים.<sup>3</sup>

אחת השאלות החשובות בחקר הספרות היא — האם יש חשיבות לביוגרפיה של 'הסופר הממשי'? שלא כמו רולאן בארת (Barthes) ומבקרי ספרות נוספים, אני איני גורס כי יש לעסוק אך ורק בטקסט עצמו. לדעתי לרקע הביוגרפי (התרבותי, הפוליטי

1 כל התרגומים ברשימה זו הם של הכותב.

2 ספר זה יצא לאור בעברית בתרגומו של טוביה שמוש ושמו עונת הנדירה אל הצפון.  
3 ראו למשל את הרומן המרשים 'קורותיה של נערה ושמה מיאכאיה' (אח'באר אל-בנת מ'אכאיה, 2001), פרי עטו של אבראהים אסחאק אבראהים (נולד 1946), רומן שהשפיע רבות על הספרות הסודאנית, ואת הסופרת מלכת אל-דאר מחמד עבראללה (1922-1969), הנחשבת למי שסיפוריה הקצרים והרומן היחיד שכתבה, 'החלל הרחב' (אל-פראר אל-עריד, 1970), סללו את הדרך לפעילותן של יוצרות סודאניות מודרניות. אחת היוצרות האלה היא הסופרת הסודאנית הבולטת ביותר כיום בת'ינה ח'דר מ'כי (נולדה 1948), שפרסמה שלושה רומנים ושישה קובצי סיפורים. ספרה האחרון הוא 'שיר המקום' (אהווג'ת אל-מכאן, 2001). באשר לתחום השירה, סוגה ספרותית שנודעה בסודאן כבר מראשית המאה העשרים, לית מאן דפליג שהמשורר הסודאני המפורסם ביותר הוא מחמד מפתאח אל-פיתורי (נולד 1930). אל-פיתורי פרסם מחזה ועשרה קובצי שירה, אחרון ספריו הוא 'ציפור הדם' (עספנת אל-דם, 1983). משוררות סודאניות בולטות הן סמירה אל-ד'אלי (נולדה 1962), שפרסמה שלושה קובצי שירה. ספרה הראשון הוא 'צחק הוי לב פצוע' (אדחכ איהא אל-קלב אל-ג'רית, 1992), והמשוררת המוכשרת נעמה מחמד אדם.

והכלכלי) של הסופר הממשי חשיבות להבנת יצירותיו, כיוון שהכרת עולמו הפואטי, הפיקטיבי והריאליסטי של היוצר יכולה לעזור לקורא, כמו למבקר הספרות, לעמוד על משמעויות נוספות לאלה העולות מן הטקסט. לפיכך נסקור תחילה בקצרה את תולדות חייו של אל-טייב סאלח.

אל-טייב סאלח נולד ב־12 ביולי 1928 בכפר הקטן אל-דִבְה בצפון הסודאן, להורים מן המעמד הבינוני. אביו, איש בעל נטיות מיסטיות בולטות, קרא לו בשם אל-טייב, על שמו של שיח' קדוש שנקבר בכפרם, מתוך רצון להתברך. אל-טייב סאלח למד בבית הספר היסודי בכפרו, ואת לימודי התיכון עשה באזור אֶם דִּינְמָאן. הוא עבר לח'רטום, שם למד בפקולטה למדעי הטבע, אבל לא התמיד בכך, בעיקר בשל אהבתו הרבה לספרות. הוא עסק בהוראה, אך עד מהרה הגיע למסקנה כי אין זה ייעודו. בשנת 1953 עקר ללונדון ולמד יחסים בין-לאומיים. לאחר תקופת ניסיון התקבל לעבודה ברשות השידור הבריטית והתמנה לראש המחלקה הערבית לדרמה. סאלח שימש כמה שנים מנהל של משרד האינפורמציה של קטר, ועם פרישתו התמנה לנציג אונסק"ו, תחילה בצרפת ואחר כך בקטר ובירדן. נדודיו התכופים באירופה, בארצות הברית ובמדינות ערב השונות, מגוריו בלונדון במשך רוב חייו ונישואיו לאישה סקוטית, הטביעו את חותמם הן על אישיותו יוצאת הדופן, הן על יצירותיו הספרותיות והעיתונאיות.

בסך הכול ראו אור ארבעה רומנים וקובץ סיפורים אחד מפרי עטו של אל-טייב סאלח. הוא החל לכתוב את יצירותיו בראשית שנות החמישים, אך רק בשנת 1960 התפרסם סיפורו הקצר הראשון 'דקל על הפלג' (נח'לה עלֹא אל-ג'דל). הסיפור האחרון שראה אור מפרי עטו הופיע בשנת 1993 ושמו 'יום מבורך על חוף אום באב' (יום מְבֹאֲרֵךְ עֵלֹא שֵׁאֲטִי אֶם בֶּאֱב). בשנים 2004–2005 התפרסמו תשעה כרכים ובהם לקט מכתבתו העיתונאית והאוטוביוגרפית שראתה אור במשך שנים רבות בכמה כתבי עת ערביים ובעיקר בעיתון אל-מַנְלֵה הסעודי, המופיע בלונדון. לנוכח העושר הזה התקומם אל-טייב סאלח על שהוא נחשב עד היום, בעיני כמה מן המבקרים, לסופר של רומן אחד.

אין חולקים על כך שיצירתו המפורסמת ביותר של אל-טייב סאלח (אם כי הוא עצמו ואני מסכימים שאין זו יצירתו החשובה ביותר), היא הרומן 'עונת ההגירה אל הצפון', שנכתב בראשית שנות השישים בכמה מקומות באירופה וראה אור בשנת 1966. יצירה זו תורגמה לעשרות לשונות (ובהן גם עברית) והביאה מבקרי ספרות בעולם הערבי לנכות את מחברה בתואר 'גאון הרומן הערבי' (עֲבֻקְרִי אֶל-רְנֵאִיָּה אֶל-עֲרַבִּיָּה). תואר זה הוא גם שמו של קובץ מאמרים שערך אַחְמַד סַעִיד מַחְמַדִּיָּה, 'אל-טייב סאלח, גאון הרומן הערבי' (אל-טייב סאלח, עֲבֻקְרִי אֶל-רְנֵאִיָּה אֶל-עֲרַבִּיָּה, 1976). חלק ניכר מן המאמרים בקובץ עוסקים ברומן זה והצירופים 'רומן גאוני' ו'רומן נפלא' חוזרים

בו כמה וכמה פעמים. עלילת 'עונת ההגירה אל הצפון' מתרחשת בסודאן ובאנגליה של שנות החמישים של המאה העשרים, הוא כתוב בטכניקה של זרם התודעה ואפשר לראות בו 'רומן של אידיאות' (roman à thèse) וגם רומן חניכות,<sup>4</sup> שתי צורות שכבר הופיעו בספרויות הערביות המודרניות ושוכללו בידי אל-טייב סאלח.<sup>5</sup>

ב'עונת ההגירה אל הצפון' המחבר עוסק באופן מורכב ובוטה בהתנגשויות בין התרבויות ה'מזרחיות' וה'מערביות', בין שני העולמות השונים, ואף באלו המתחוללות באדם העובר מטריטוריית האם שלו לטריטוריית הכושב, השליט לשעבר. שתי הטריטוריות משמשות לו אז מסגרות משלימות, הן של חייו האישיים, הן של חייו הקולקטיביים. בתחום תמטי זה אל-טייב סאלח ממשיך מסורת של יוצרים ערבים, בעיקר מן המֶשֶׁק, שנתנו ביטוי למאבקים אלו.<sup>6</sup>

תפיסותיו של אל-טייב סאלח באשר למפגש בין בני התרבויות המזרחיות ובני התרבויות המערביות ובאשר לניכור שחשים בני התרבויות המזרחיות, באות לידי ביטוי בכמה מיצירותיו. הראשונה ביצירות אלו היא הסיפור הקצר 'איגרת לאילין' (רֶסְאֵלָה אֵלָא אֵילִין), שנכתב בשנת 1960 וראה אור בשנת 1967. ביצירה זו אנו עדים למפגש בין גבר סודאני לאישה סקוטית, מפגש אשר ברי כי יש בו לא מעט סממנים אוטוביוגרפיים. המספר, החש זר באנגליה, גורס כי מכלול היחסים בינו לבין האישה מתמצה בשלושה הבדלים מרכזיים, וכך הוא מתארם בלשונו:

שמונה חודשים שאני בורח, מתווכח ומשוחח. משוחח אתך על ההבדלים החוצצים בינינו. הדת הארץ והמין. את מאברדין שבסקוטלנד ואני מח'רטום. את נוצרייה ואני מוסלמי. את צעירה, עליזה ואופטימית, ואילו אני בלבי פצעים שטרם הגלירו. מה הדבר שגרם לי לאהוב אותך? את בלוניי, עיניים כחולות וגוף מלא,

- 4 'בילדונגסרומן' (*Bildungsroman*) או 'אנגנוריסיס' (*Anagnorisis*), בלשונו של אפלטון.
- 5 ראו למשל את הרומן 'שבעת ימי אדם' (אֵיָאם אל-אֶנְסָאן אל-סַבְעָה, 1969), פרי עטו של הסופר המצרי עבד אל-חכים קאסם (1935-1990).
- 6 החל ברומן המפורסם 'ימים' (אל-אֵיָאם, 1929) של הסופר המצרי טהא חסין (1889-1973), דרך הרומן 'הרובע הלטיני' (אל-חֵי אל-לַאֲתִינִי, 1954) של הסופר הלבנוני סהיל אַדְרִיס (1924-2008), וכלה ברומן 'זו היא לונדון, יקירי' (אֶנְהָא לִנְדֹן יָא עֵינִי, 2001) מאת הסופרת הלבנונית חַנָּא אל-שִׁיח' (נולדה 1945). גם בספרות הצפון אפריקנית המודרנית ניתן ביטוי לתופעה זו בתחום הרומן, למשל ברומן 'האישה והוורד' (אל-מֶרְאָה וָאֵל-וֶרְדָה, 1972) מאת הסופר המרוקני מֶחְמַד זַפְאָף (1945-2001), ברומן 'הרחויים' (אל-מֶרְפֻדִין, 1981) פרי עטו של הסופר האלג'יראי סַעְדִי אַבְרָאֵהִים (נולד 1950), וברומן 'מבוכ החול' (מֶתָאֶהֶת אל-רִמֶל, 1994) מאת הסופר התוניסאי אל-חַבִּיב אל-סַאֲלָמִי (נולד 1951).

אוהבת לשחות ולשחק טניס, ואני כל חיי נכסף לנערה כהה, בעלת עיניים גדולות, שיער שחור, בעלת תווי פנים מזרחיים, שתנועתה שקטה (סאלח 1970: 27).

תיאורים אלו של היחס הדו-ערכי של המשכיל הסודאני, לא רק אל נשות אנגליה אלא גם אל החברה האנגלית בכלל, לוכשים לבוש קיצוני וטרגי ב'עונת ההגירה אל הצפון'. ברומן זה המחבר מפגיש שתי דמויות של גברים מוסלמים אפריקנים עם אירופה: הדמות הראשונה היא מִסְטַפָּא סַעִיד, המסמל את הדור הראשון של המשכילים הסודאנים שפגשו את בני המערב באירופה. דגמים שונים של דמות זו, כלבשים מגוונים, מופיעים כבר בכמה מיצירותיו המוקדמות של אל-טייב סאלח. הדמות השנייה היא המספר, מכני הדור השני של המשכילים הסודאנים שפגשו את בני המערב באירופה. שתי הדמויות מעמידות שתי תפיסות כלפי המערב, תפיסות המסמלות שתי זוויות ראייה שונות, ובאמצעותן אל-טייב סאלח מבקש להצביע על מכלול היחסים האפשריים בין מזרח למערב. לעתים תפיסות אלו מנוגדות זו לזו, לעתים הן משתלבות זו בזו ולעתים מקבילות זו לזו. מפגשיהן של שתי הדמויות עם בני המערב שונים מאלו שהכרנו ברומנים ערביים קודמים שעסקו בנושא זה. ברומנים הקודמים היו המפגשים רומנטיים בעיקרם, ואילו ברומן 'עונת ההגירה אל הצפון' המסר ברור: המחבר אינו מסתפק בניתוח הדימוי הרומנטי, אלא מעמת עימות ישיר, חריף ובעיקר נוקב, את שתי התרבויות ואת נציגיהן. ואולם, אף על פי שהמחבר טורח להציג שתי תפיסות, הוא מעמיד במרכז את מִסְטַפָּא סַעִיד כדי להתמודד עם תדמיתו המינית של הערבי האפריקני בעיני נשות המערב, וגם עם תדמיתה המינית של האישה האירופית בעיני הערבי, ובלשונו שלו:

מה שניסיתי לעשות הוא להשתמש בתדמית המוטעית של הערבי האפריקני בקרב האירופים, מכיוון שעד היום יש אירופים החושבים שהערבי האפריקני שוגה בהזיות על מין והוא חסר אחריות [...] ומצד שני, באותה מידה, רציתי שהתדמית המוטעית שיש לאישה האירופית בעיני הערבי תהיה אתגר לקורא הערבי. שהרי ברור שיחסי המין ברומן 'עונת ההגירה אל הצפון' מתקיימים על יסודות מיתולוגיים לא מציאותיים (שאהין 1993: 177-178).

את נושא התדמיות ההדדיות אפשר לתמצת בדבריו של אל-טייב סאלח על 'עונת ההגירה אל הצפון':

נהגתי לחשוב על הקשר הדמיוני בין עולמנו הערבי המוסלמי לבין התרבות המערבית האירופית ביתר דיוק. קשר זה נראה לי דרך עיוני ומחקריי, כקשר המתקיים על דמיונות שווא מצדנו ומצדם. ודמיון השווא קשור בראש ובראשונה לדרך שבה אנו מבינים את עצמנו, אחר כך למה שאנחנו חושבים על הקשר שלנו עמם, ואחר כך גם לאופן שבו הם מדמיינים אותנו. אירופה המערבית כפתה [עלינו] את עצמה ואת תרבותה. היא כפתה את עצמה על עולמנו תקופה ארוכה והפכה לחלק מישותנו הפסיכולוגית והתרבותית בין שאנחנו רוצים בכך בין שלא (מחמדיה 1976: 125).

בהזדמנות אחרת הרחיב אל-טייב סאלח את דבריו על היחס הדו-ערכי של הערבים כלפי אירופה:

אנחנו אומה שאינה יודעת היכן היא ביחס לעולם. ומה שמשונה שאנחנו יודעים לדבר שנאה, בה בשעה שלמעשה אנחנו אוהבים אותם [את העולם], ועמדתנו עכשיו כלפי אירופה למשל היא עמדה משונה, שהרי ברור מהתנהגותנו שאנחנו אוהבים את אירופה, אך מהצהרותינו נראה כאילו אנחנו שונאים את אירופה, וזו אחת הסתירות המוזרות בחיינו. חובה עלינו להכין לחלוטין את תחושותינו האמיתיות. אם אנו אוהבים את אירופה שיהיה [...] אך אם נאהב דבר, כל נעמיד פנים שאנו שונאים אותו, מכיוון שבמצב כזה, לא נגיע בשום פנים ואופן לפתרון (אל-סאמראאי 1982: 147).

אפשר לראות שגם מן ההיבט הפואטי שילב אל-טייב סאלח בין שתי הגלויות שהוא חי בהן והשתמש בטכניקות כתיבה מערביות ומזרחיות, מודרניות וקלאסיות. ב'עונת ההגירה אל הצפון', כמו ביצירות אחרות שלו, אנו מוצאים טכניקות כתיבה הנהוגות במערב, ובהן טכניקת 'מילוי הפערים',<sup>7</sup> לצד טכניקות שנלקחו מאלף לילה ולילה, כמו טכניקת 'המספר והמאזין'.

7 על טכניקת מילוי הפערים ראו: אבן, יוסף, תשל"ח. מילון מונחי הסיפורת, ירושלים: אקדמון, 115-113; רמון-קינן, שלומית, 1984. הפואטיקה של הסיפורת בימינו, תל אביב: ספרית פועלים, 122-121; ברינקר, מנחם, 1989. האם תורת-הסיפורת אפשרית? תל אביב: ספרית פועלים, 66-67; איר, וולפגנג, 2006. מעשה הקריאה: תאוריה של תגובה אסתטית, ירושלים: מאגנס, 173-200.

בטכניקת 'המספר והמאזין' עשה אל-טייב סאלח שימוש מושכל במיוחד בסיפור 'עץ הדום של ור חאמד' (דומת ור חאמד, סאלח 1970 [1967]). במה הרברים אמורים? בסיפור זה אין דיאלוג במובן שאנו מכירים, אלא מונולוג של המספר הזקן שמאזין לו המקשיב הצעיר. מכיוון שפרט לסוף הסיפור אין כאן דיאלוג אמיתי, למעשה המאזין הצעיר כמעט שאינו משתתף בו. המספר הזקן הוא 'מספר פנימי' המספר את סיפורו של הכפר ור חאמד למאזין הצעיר, ואילו המאזין הצעיר, 'הנמען פנימי', הוא המספר החיצוני בעבור הנמענים החיצוניים שאינם מתקיימים כבדיון, היינו בעבור הקוראים. כאמור, הדיאלוגים האמיתיים מתקיימים רק בסוף הסיפור, או אז שואל המאזין הצעיר את המספר הזקן שתי שאלות קצרות, והזקן משיב עליהן תשובות ארוכות הנושאות את המסר המרכזי שהסופר הממשי מבקש להעביר לנמען החיצוני הנמצא בעולם הריאליסטי.

הדיאלוגים מתקיימים כך:

אמרתי לו: 'מתי תקימו את משאבת המים, את הפרויקט החקלאי ואת תחנת העגינה?' הוא החריש קמעה, אחר כך אמר לי: 'כאשר האנשים יחדלו לחלום על עץ הדום בשנתם'. אמרתי לו: 'ומתי יהיה הדבר?' הוא אמר: 'הזכרתי בפניך שבני לומד בעיר בבית הספר. אני לא שלחתי אותו לשם, אבל הוא ברח. הלך לשם בעצמו. אני מתפלל שהוא יישאר במקום שהוא נמצא בו ולא יחזור. כאשר יגמור בן בני את בית הספר, ויגדל בינינו מספרם של הצעירים שרוחם זרה לנו, ייתכן שנקים את משאבת המים ואת הפרויקט החקלאי. ייתכן שאז גם תעגון האנייה אצלנו, תחת עץ הדום של ור חאמד'.

אמרתי לו: 'האם אתה חושב שעץ הדום ייגרע באחד הימים?' הוא הביט בי ארוכות, כאילו רצה להעביר אליי באמצעות עיניו העייפות הבהות את מה שהמילים לא יכלו להעביר: 'לא יהיה אז שום צורך לגדוע את עץ הדום, ולא צורך לסלק את הקבר. נעלם מעיני האנשים האלה, כולם, שהמקום מספיק כעצם לכול. הוא מספיק דיו לעץ הדום, לקבר, למשאבת המים ולמעגן'. לאחר ששתק רגע, הביט אליי במבט שאיני יודע איך לתאר אותו, אך הוא עורר בי תחושת עצב — עצב על דבר מעורפל, שלא יכולתי להגדירו. אחר כך אמר: 'מחר, בלי ספק, תיסע מאתנו. כאשר תגיע למחוז חפצך — זכור אותנו לטובה ואל תדון אותנו לחומרה' (סאלח 1970: 52).

אהבתו הרבה של אל-טייב סאלח לספרות הערבית והמוסלמית הקלאסית באה לידי ביטוי גם בשילוב של מוטיבים דתיים ומיסטיים כמו 'רוח והצללה לאחר הפרענות'

(אל-פֶּרַג' בְּעֶד אל-שֶׁדָה), מוטיב שנודע כבר במאה השמינית בעולם הערבי-מוסלמי ומאוחר יותר הייתה לו אחיזה גם בסוגות ספרותיות של יהודי ספרד וצפון אפריקה. למעשה, בסיפור 'עץ הדרום של וד חאמד' שילב המחבר שישה סיפורי מסורת של 'רווח והצלה' לאחר הפורענות' השלובים זה בזה כשרשרת. בתחילה אנו שומעים שלושה חלומות של תושבי הכפר, שבכל אחד מהם נקלע החולם לצרה, אך וד חאמד הצדיק מציל אותו מן הפורענות. בסיפור הרביעי מציל אלוהים את וד חאמד עצמו מפורענות, ובסיפור החמישי מצילים תושבי הכפר את עץ הדרום של וד חאמד. הסיפור השישי והאחרון, בדומה לסיפור שקדם לו, מופיע בהקשר הפוליטי של סודאן המודרנית. הסופר שילב בכך בסיפור הריאלי והסוציו-פוליטי סוג של ספרות דתית-ערבית-מוסלמית קלאסית.<sup>8</sup>

כתיבתו של אל-טייב סאלח נחשבת ייחודית, לא רק בשל השימוש הנרחב שעשה בטכניקות הכתיבה השונות, אלא גם משום שלא ויתר על כתיבה בשפת האם שלו אף על פי ששליטתו בשפה האנגלית הייתה טובה עוד לפני שהשתקע בלונדון. זאת ועוד, במרבית הדיאלוגים ביצירותיו עשה שימוש בלהג המקומי של צפון סודאן. אל-טייב לא ניסה להשתלב בזרם המרכזי של הספרות הערבית המודרנית, אלא שמר על מאפייניה הייחודיים של הספרות הסודאנית ונשאר נאמן בכתיבתו לתרבות הסודאנית על מורכבותה האתנית, הדתית והגיאוגרפית. כתיבתו המשובחת הביאה לפריצת מחסום קהל הקוראים הסודאנים המצומצם של ספרות זו וסללה את דרכו לתודעתו של ציבור רחב של קוראים במדינות ערב ואף במדינות המערב, שלשפותיהן תורגמו רבות מיצירותיו.

בפגישותיי עם אל-טייב סאלח נחשפתי לתחושותיו, לרעיונותיו ולהתייחסותו לפשטות האנושית. הוא ראה יתרונות רבים בפשטות וטען כי המודרניזציה עשתה שמות בפשטות והפכה את החיים למסובכים. תפיסה זו באה לידי ביטוי ביצירותיו והוא הרבה להעמיד את הדמויות הכפריות הפשוטות באור חיובי. ברומן 'עונת ההגירה אל הצפון', למשל, הוא שם דברים בשבח הפשטות בפיו של מסטפא סעיד, הדמות הדומיננטית, שנטש את הסודאן לטובת אנגליה (סאלח 1969: 106).

בראיון שערכתי עם אל-טייב סאלח בשנת 2000 בלונדון דנו במכלול של נושאים, ואני מבקש לציין שניים מהם, החשובים להבנת עולמו בכלל, לא רק עולמו הספרותי. הנושא הראשון היה מחירה של הבחירה שעשה בשבילו סכו, כאשר כפה עליו לנטוש את אהבתו העיקרית – החקלאות – ולפנות לדרך ההשכלה. דרך זו

8 וראו סיפורים נוספים שאל-טייב סאלח שילב בהם את מוטיב זה: הסיפורים 'דקל על הפלג' ו'יום מבורך על חוף אום באב' והרומנים 'חתונתו של אל-זין' (עַרְס אל-זִין, 1966) ו'שלטון העיר' (בְּנֶדֶר שֶׁאָה) על שני חלקיו (1971, 1976).

הובילה את אל-טייב סאלח למסלול של נרודים. היעדרותו הממושכת מן הכפר שנולד בו יצרה ריחוק, שלא לומר נתק, בינו לבין חבריו בכפר. הדים לכך אפשר למצוא בחייו הפרטיים של המחבר, כפי שהוא נותן להם ביטוי באוטוביוגרפיה למחצה שלו:

לאחר שעזבתי את סודאן בשנת 1953, נהגתי להיעדר ולשוב, אך לא נותרתי חלק קבוע מן המארג החברתי אשר חייתי בו בילדותי [...] וגם כאשר חייתי בלונדון והייתי מבקר בח'רטום, נהגתי לטוס ישירות לאזור מגוריי, ולעתים קרה שעשרים וארבע שעות אחרי שעזבתי את לונדון, הייתי באל-דֶּבֶה עם חבריי ובני גילי הוותיקים וכאילו דבר לא קרה. נהגתי לעזוב אותם לאחר שנסתיימה החופשה ולחזור ללונדון (ג'בריל 1997: 35).

הנושא מוזכר גם ביצירותיו הבדיוניות של המחבר, למשל ברומן 'שלטון העיר', כשהמספר, בן דמותו של הסופר הממשי, מגיע לכפר מעת לעת, ואחד מחברי ילדותו מבהיר לו:

אתה היית רחוק. נעדר שנה ובא לשבת עמנו חודש או חודשיים. מי יודע? מאז תקופת הלימודים ואחר כך העבודה הממשלתית. יהא אשר יהא, האדם שנמצא עמך אין דינו כדין מי שנמצא רחוק ממך (סאלח 1978: 41).

הנושא השני שבו דנו הוא יצירותיו. אל-טייב חש שהוא זכאי להיקרא 'סופר' רק לאחר שפרסם את הסיפור דומת וד חאמד. טקסט זה, שחיבר בשנת 1960 וראה אור שנה מאוחר יותר, נכתב בסודאן ולא במקומות האחרים שסאלח כתב בהם בדרך כלל (לבנון, קטר, אנגליה, צרפת או יוון). המחבר, כמו מבקרי הספרות, ראה בסיפור זה את נקודת המפנה בכתיבתו ואת הטקסט הקצר החשוב ביותר שלו. יצירה זו תורגמה ללשונות זרות רבות יותר מכל סיפור קצר אחר שלו. דניס ג'ונסון-דיוויס (Johnson-Davies), שתרגם לאנגלית את מרבית יצירותיו של אל-טייב סאלח, תרגם סיפור זה והוא פורסם בכתב העת האנגלי אנקאונטר (Encounter). ג'ונסון-דיוויס הפציר באל-טייב סאלח להמשיך לכתוב, והעידוד שקיבל מן הקוראים בערבית ובאנגלית גרם לו לעשות כן (ג'בריל 1997: 114-115).

אל-טייב סאלח אמנם היה מודע לחשיבותו של הרומן 'עונת ההגירה אל הצפון', אך לדעתו הרומן 'שלטון העיר' (בנדר שאה), על שני חלקיו – 'אור הבית' (דן אל-בִּית, 1971) ו'האהוב' (מִכְיֹוד, 1976), הוא היצירה החשובה ביותר שלו. אכזבתו

שציבור הקוראים והמבקרים לא הכיר בחשיבותו (ולא ב'גדולתו') של הרומן בן שני החלקים, הייתה רבה. הוא ציפה שהרומן 'שלטון העיר', שהיה אמור להיות בן שלושה, ארבעה ואולי אף חמישה כרכים, ישמש מקור לא אכזב להבנת התרבות הסודאנית-אפריקנית-ערבית-מוסלמית על רבדיה השונים. בהקשר זה מעניין לציין כי אל-טייב סאלח תיאר את עצמו כמי שעוסק בארכאולוגיה וחושף את הרבדים השונים של החברה שנולד בה, וטען שהעבר והעתיד הם שני מוקדים חשובים להבנת ההווה. מכאן יש להבין את תפיסתו כי –

הנחת היסוד ב'שלטון העיר' היא שהעבר והעתיד קושרים קשר מתמיד נגד ההווה או שהסב והנכד קושרים קשר מתמיד נגד האב. ומריוד הוא המשך של דמויות נמשכות ההולכות בקו ארוך שאינו נפסק [מן העבר אל העתיד] (מחמדיה 1976: 220).

יצירותיו של אל-טייב סאלח תורגמו כאמור לעשרות לשונות, ובעיקר תורגמו הרומנים שלו וסיפור קצר אחד (דומת ור חאמר). אבל יותר מכל טקסט אחר תורגמה היצירה 'עונת ההגירה אל הצפון'. הוצאת 'פינגווין' אף כללה את הרומן הזה ברשימת מאה הרומנים החשובים ביותר שנכתבו במאה העשרים. הרומן הומחו והוצג בלבנון, בסודאן ובישראל. נוסף על כך רשות השידור הבריטית עיבדה אותו לתסכית רדיו. ולסיום, על פי רוב אינני נוהג לפגוש ביוצרים המשמשים נשוא למחקריי, וודאי שלא לפני שהמחקר עליהם הסתיים. המקרה של אל-טייב סאלח, חבר שעמו חלקתי תפיסות עולם קרובות, הוא בבחינת יוצא מן הכלל. במותו אבד אל-טייב סאלח לא רק לבני משפחתו ולעולם הספרות הערבית, אלא גם לי עצמי.

## עמי אלעד-בוסקילה

יצירותיו של אל-טייב סאלח? שתורגמו לעברית הן:

צאלח, אל-טייב, 1973 (תשל"ג). עונת הנדידה אל הצפון (תרגום: טוביה שמוש), תל אביב: עם עובד.  
צאלח, אל-טייב, ינואר 1973. 'הילולת ההגירה אל הצפון' (תרגום: מתתיהו פלד), מאזנים ל"ו: 207-216.

9 כפילות התעתיקים לשמו של אל-טייב סאלח נובעת מהשוני בין התעתיק שנבחר לשמש בתרגום יצירותיו לעברית: צאלח או סאלח, לבין התעתיק המקובל בג'מאעה: סאלח.

צאלח, אל-טייב, 1986. 'חופן של תמרים' (תרגום: דוד שגיב), מפגש 4-5 (8-9): 26.  
 צאלח, אל-טייב, 1989. 'עץ הדום של וד חאמד' (תרגום: עמי אלעד [בוסקילה]),  
 בתוך: עמי אלעד [בוסקילה] (עורך), מעבר לאופק הקרוב: סיפורים ערביים בני  
 ימינו, ירושלים: כתר, בדאיאת, 240-231.  
 סאלח, אל-טייב, 1994. 'יום מבורך על חוף אום באב' (תרגום: עמי אלעד [בוסקילה]),  
 מעריב, 15.5.1994: 36, 39.  
 צאלח, אל-טייב, 1995. 'יקירתי אילין' (תרגום: משה חכם), בתוך: ששון סומך (עורך),  
 ענבר לולו – סיפורי אהבה ערביים, תל אביב: עקד-גוונים, 51-49.  
 צאלח, אל-טייב, 1998. 'החתונה' (תרגום: פרץ דרור-בנאי), מאזנים ס"ב (8): 58-54.  
 צאלח, אלטייב, 2001. זן מתחתן (תרגום: רחל חלבה), תל אביב: אנדלוס (בספר זה גם  
 שני סיפורים נוספים: 'חופן תמרים' ו'דקל הדום של וד חאמד').  
 צאלח, אלטייב, 2006. בנדרשאה (תרגום: רחל חלבה), תל אביב: אנדלוס.

## ביבליוגרפיה

ג'בריל, טלחת, 1997. עלא אל-דרב מע אל-טייב סאלח: מלאמח מן סירה ד'אתיה,  
 קהיר: מרכז אל-דראסאת אל-סוראניה.  
 מחמדריה, אחמד סעיד (עורך), 1976. אל-טייב סאלח: עבקרי אל-רואיה אל-ערביה,  
 ביירות: דאר אל-עודה.  
 סאלח, אל-טייב, 1969 [1966]. מוסם אל-הג'דה אלא אל-שמאל, מהדורה שנייה,  
 ביירות: דאר אל-עודה.  
 סאלח, אל-טייב, 1970 [1967]. דומת וד חאמד: סבע קסס. מהדורה שלישית, ביירות:  
 דאר אל-עודה.  
 סאלח, אל-טייב, 1971. בנדר שאה: דוא אל-בית. ביירות: דאר אל-עודה.  
 סאלח, אל-טייב, 1978 [1976]. בנדר שאה: מריוד. מהדורה שנייה, ביירות: דאר אל-  
 עודה.  
 אל-סאמראאי, מאג'ד, 1982. 'מקאבלת אל-טייב סאלח: המוסם אל-רואאי פי עסר  
 מתר'יר', אל-אקלאם 3-4: 150-142.  
 שאהין, מחמד, 1993. תחולאת אל-שוק פי מוסם אל-הג'דה אלא אל-שמאל: דראסה  
 נקדיה מקארנה, ביירות: אל-מאססה אל-ערביה ללדראסאת ואל-נשר.  
 לקריאה נוספת:  
 אל-טייב, חסן אבשר (עורך), 2001. אל-טייב סאלח: דראסאת נקדיה, ביירות: ריאד  
 אל-ריס ללכתב ואל-נשר.

אל-טייב טאלח – רקוויאם לסופר סודאני

פלד, מתתיהו, 1973. 'דיוקן של משכיל סודאני: על הסיפור הילולת ההגירה אל הצפון', מאזנים ל"ו: 217-223.

Elad-Bouskila, Ami, 2007. *Voices of Exiles: A Study of al-Tayyib Salih and his Work*, Oxford: Oxford University Press.